

4. FAKTOR PREKONCEPCE V HYPNOLOGII

Přesun výzkumného zájmu na pokusnou osobu je charakteristický pro současné přístupy k hypnóze. Nejde přitom jen o relativně stále osobnostní vlastnosti hypnotizovaného subjektu, o jeho momentální psychofyzické stavy, ale o *postojové determinanty jeho chování*. Ty lze dělit na proměnné charakterizované kognitivními procesy, na proměnné určené afektivním hodnocením a proměnné, ve kterých se objevují oba uvedené principy (Zezulka 1974).

Pokud jsou emocionální aspekty dominující, mluvíme o *očekávání* (které se vztahuje k postojům), kognitivními procesy je charakterizována *prekoncepce*. Toto rozlišení je vhodné dodržovat, i přes terminologickou nejednotnost. V hypnologické literatuře se setkáme s oběma termíny, používanými promiscue, i když jednotliví autoři mají často na mysli buď kognitivní nebo emocionální proměnné.

Pojem prekoncepce v naší literatuře důsledně prosazovali Horvai a Hoskovec (1964), používá jej Kratochvíl (1972), který jej však ztotožňuje s očekáváním, jemnější vymezení uvádí Hájek (1972) a pracuje s ním i Zezulka (1974).

Kratochvíl (1972) v této souvislosti poznamenává, že lze mluvit též o zaměření, použít lze i pojem ustanovka, set. Einstellug, assumption.

4.1. PREKONCEPCE VE VZTAHU K HYPNÓZE A HYPNABILITĚ

Osoby, které se s hypnózou dosud nesetkaly, nemají o ní žádnou představu, žádné informace ať z četby, doslechu, filmu apod., bývají v hypnologii nazývány naivními subjekty. Je pochopitelné, že takových subjektů je při současné extenzivním působení nejrůznějších informačních zdrojů stále méně.

Prekoncepce nazýváme souhrn představ, vědomostí a názorů dané osoby na hypnózu, tedy na to, co hypnóza vlastně je a jak se hypnotizovaný chová. Prekoncepce je jednou z motivačních proměnných, které ovlivňují vztah k hyp-

nóze, k úspěchu indukční procedury, modifikují hypnabilitu chování a prožívání subjektu v hypnóze.

Oddělování prekoncepce od ostatních motivačních proměnných je samozřejmě umělé, z věcných důvodů je však v dalším podržíme. Pozitivní nebo negativní postoj subjektu k hypnóze je nesmírně důležitý. Výrazný záporný postoj ve většině případů znemožní pouhý pokus o hypnotizaci již tím, že se subjekt odmítne koncentrovat na příslušné podněty. I když i v těchto situacích lze hypnotizaci provést, např. pomocí Ericksonovy konfúzní techniky. To má význam spíše teoretický než praktickou použitelnost. Stejně tak osoby přespříliš motivované pro hypnózu, zejména pro hypnoterapii, přinášejí do hypnotické situace specifické problémy — vyhovují hypnotizérovým pokynům i tehdy, není-li jejich zážitek příliš reálný.

Neadekvátní prekoncepce, nesprávné představy, vznikající často na základě fantastických, zkreslených, nevědeckých a laických představ, mohou být na překážku klinickému užití hypnózy. Horvai (1959) zdůrazňuje, že je psychoterapeuticky důležité pohovořit si s pacienty zejména o nejrozšířenějších nesprávných představách o hypnóze, které brání někdy i inteligentním osobám, aby daly svůj souhlas k hypnotické terapii. Volpert (1972) považuje předběžný rozhovor s pacientem za „opravdový začátek hypnotizace“, protože se v něm vytváří určité apercce, některé nové obsahy vědomí a emocionálně zabarvený stav očekávání. Význam předběžné „připravenosti“ subjektu pro hypnotickou proceduru i v experimentální situaci podtrhuje Barber (1957), který tvrdí stejně jako Volpert, že hypnóza začíná již předběžnou rozmluvou a ne až indukcí. Před započítím většiny formálních hypnotizačních procedur provádí zkušený hypnotizér předhypnotizační výklad, jehož cílem je odstranění obav i nesprávných představ. Studie Barbera a De Moora (1972) uvádí četné příklady, že pokusné osoby jsou přístupnější hypnóze poté, co experimentátor poskytl vhodné informace o hypnotickém stavu s úmyslem odstranit inhibující obavy a nesprávné představy.

Prekoncepce byla relativně málo testována. Nejvíce se jí zabývají autoři zastávající koncepci hypnózy jako hraní role nebo vycházející z jiných sociálně psychologických přístupů, jako jsou Sarbin, Haley a White. Sarbin (in Hoskovec 1970) poukazuje na to, že pokusná osoba přichází do hypnotické situace s určitými prekoncepce o experimentu, experimentátoru a rovněž o takových podmínkách, jako je místo, ve kterém má být experiment proveden. Fischer v r. 1954 (in Shor, Orne 1965) zkoumal význam prekoncepce při provádění posthypnotického příkazu.

Zásadní význam měla vynikající studie Ornova (1959), odhalující důležitost představy o hypnóze pro hypnotické chování a srovnávací výkony hypnotizovaných s výkony osob simulujících hypnózu. Základní hypotézou této Ornovy práce je, že mnohé hypnotické chování je determinováno prekoncepce pokusné osoby, jež vznikla na podkladě minulé zkušenosti a učení, explicitních a implicitních vodítek, která vytváří hypnotizér a situace při indukcii hypnózy.

Orne experimentálně ověřoval svoji hypotézu o prekoncepce chování v hypnóze tak, že devíti pokusným osobám demonstroval hypnózu s tím, že charakteristickým prvkem byla katalepsie dominantní ruky. Pět subjektů pak ve vlastní hypnóze produkovalo katalepsii dominantní ruky, 2 osoby katalepsii obou rukou a u dvou osob se neobjevila reakce. Dokázal tak, že „vědomost“

— prekonceptce pokusné osoby o tom, jak se má v hypnóze chovat, ovlivňuje její hypnotické projevy. Shoda hypnotických projevů různých osob může být chápána jako důsledek jednoty v prekonceptcích hypnózy. Orne dodává, že jakýkoliv pokus o určení charakteristik hypnotického chování musí vzít v úvahu naznačené faktory.

Barber a De Moor (1972) řadí prekonceptci mezi tzv. vmezežené proměnné, stojící mezi proměnnými hypnotizační procedury a konsekvantními proměnnými, což jsou reakce na sugesci. K těmto vmezeženým proměnným počítají i pozitivní postoje, motivaci, očekávání a také uvažování a živé představování si sugerovaných efektů. Zejména motivaci příkládá Barber a jeho škola velký význam. Dospívá k názoru, že stupeň, ve kterém subjekty reagují na sugesci, závisí kromě jiného na preexistujících postojích, motivaci, očekávání a koncepci.

Prekonceptce bývá využívána pro ověřování hypotézy o ovlivnitelnosti hypnability. Význam prvotních zážitků pro hypnotickou rezpozivitu demonstrovali Brown a Krasner (1969), kteří promítali pokusným osobám videozáznam dobře reagujícího hypnotického subjektu a druhé skupině záznam „špatného“ subjektu. Pokusné osoby z první skupiny dosahovaly významněji hlubší hypnózy než druhá skupina. Diamond (1972) použil rovněž videopásku a verbálních pokynů u 70 studentů a zjistil, že vizuálně utvářená prekonceptce zvyšuje hypnabilitu více než pouhý verbální popis. Jeho zjištění platilo pro subjekty s různou úrovní bazální hypnability. V jiném experimentu (Gregory a Diamond 1973) použil kromě dvou výše popsaných experimentálních skupin ještě skupinu kontrolní, která místo informací o hypnóze si četla nerelevantní časopisy. Nejvíce byly ovlivněny pokusné osoby, kterým se dostalo vizuální informace, potom to byla skupina, která měla písemné instrukce korigující případné nesprávné představy o hypnóze a u kontrolní skupiny nebylo pozorováno významné zvýšení hypnability.

Vliv prekonceptce na hypnabilitu popisují též Weitzenhoffer a Sjöberg (1961), kteří zjistili, že reagování na sugesci se zvýšilo, když osoba byla uvědomena, že dojde k hypnóze. Hilgard (1965) provedl pokus, který prokázal, že indukční procedura není vůbec nutná k navození hypnózy, pokud se uskutečnila fixace očí spojená s očekáváním hypnotického stavu. Stejně tak Erickson (1959) popisuje, že se mu opakovaně stalo, že pozval subjekt na pódium, sám zůstal stát a nedělal nic a subjekt přitom upadl do hypnózy. Situaci, kdy prekonceptce vede k navození hypnotického stavu, popisují i Weitzenhoffer, Gough a Landes (1959). Jedné skupině osob sdělili, že budou hypnotizováni, přitom však nebyly podrobeny žádné indukční proceduře, pouze fixovaly bod. Druhá skupina rovněž prováděla zrakovou fixaci, hypnózu však neočekávala. Výsledky jednoznačně prokázaly, že bylo-li přítomno očekávání, indukční procedura nebyla nutná.

Saavedra a Miller (1983) zjistili na souboru 138 studentů, že experimentálně navozené očekávání úrovně vlastní hypnability je efektivní. Před administrací Harvardské skupinové škály rozdělili svoje pokusné osoby do čtyř skupin a každou z nich ovlivnili tím, že na rozdaných formuláři uvedli „koeficient hypnability“, který se v jednotlivých skupinách lišil. Výsledky dokazují, že očekávání nízké hypnability vede k malému, ale signifikantnímu snížení hypnability, avšak zvyšovat hypnotickou susceptibilitu tímto způsobem je obtíž-

nější. V tomtož experimentu byla dále zjištěna pozitivní korelace mezi hypnabilitou měřenou pomocí HGSHS:A a sebededikcí hypnability, postojem k hypnóze a schopností absorbce. Stejně jako v jiných výzkumech, i zde nebyl potvrzen vztah ke kognitivnímu stylu (LOC).

Moss (1965) udává, že chování hypnotizované osoby je determinováno očekáváním, které si subjekt do hypnotického sezení sebou přináší. Zajímavý je Mossův údaj, že vlastnosti vnějších podnětů mají mnohem menší význam, než se předpokládalo. Daleko podstatnější je zaměřenost a očekávání pokusné osoby. Tento názor ilustruje autor na příkladě, kdy ve vlastních pokusech narahoval příkaz „spěte“ bezesmyslovou slabikou „phoz“ nebo výzvou „posadte se a upadněte si do hypnózy“, což po příslušném očekávání (např. po demonstraci hypnózy s tímto způsobem navozování u subjektu již trénovaného) bylo i u netrénovaných subjektů stejně účinné jako kterákoliv jiná hypnotizační procedura. S tímto výsledkem nekoresponduje sdělení Starra a Tobina (1970), kteří ve 2×2 faktoriálním projektu ověřovali vliv indukční procedury a očekávání hypnózy na sugestibilitu, měřenou Barberovou škálou. Jejich výsledky nepodpořily vliv očekávání na skór v BSS. Jejich výsledek je však v hypnologické literatuře zcela ojedinělý.

Cronin, Spanos a Barber (1971) zjistili, že pozitivní informace o hypnóze významně zvyšují objektivní i subjektivní skóry hypnability. Barber (1969) zdůrazňuje, že prekoncepce hypnózy, preexperimentální očekávání a sebededikce hypnability mají rozhodující vliv na vznik hypnózy a na její hloubku.

Efekt různých druhů prekoncepce zkoumal Barber (1969), který zjistil vyšší hypnabilitu u subjektů, kterým bylo řečeno, že jde o zkoušku představitosti, než u těch, kteří byli informováni v tom směru, že jde o zkoušku ovlivnitelnosti. Mc Neil (1970) nenašel ve své pilotní studii rozdíl v hypnabilitě mezi skupinou informovanou v tom smyslu, že hypnóza spočívá v odevzdání kontroly a vzdání se vlastní vůle ve prospěch hypnotizéra, a mezi skupinou, které bylo řečeno, že jde o speciální schopnost. Osoby, které vidí základ hypnability v silné vůli hypnotizéra, odhadují svoji vlastní hypnabilitu jako nízkou nebo nulovou (Channonová 1984).

Na vytváření prekoncepce hypnózy se podílí více faktorů. Mezi silně působící podněty patří bezesporu prostředky masové komunikace, jako jsou tisk, rozhlas, televize, film (Hoskovec 1970, Wagstaff 1981). Mezi socioekonomicky a kulturně odlišnými prostředními jsou přitom evidentní rozdíly (Svoboda, Karamaris 1981). Jiným zdrojem představ o hypnóze je shlédnutí modelové situace, ať již ve formě praktické demonstrace „živé“ nebo z videopásky (viz popsané experimenty Browna a Krasnera 1969, Orna 1959 aj.).

Hypnotickou situaci neovlivňuje pouze prekoncepce, kterou má pokusná osoba, nýbrž i prekoncepce hypnotizéra. Sheehan a Bowman (1973) zkoumali kromě tzv. „model expectancy“, které se týkalo pokusných osob a jejich představ utvářených na základě shlédnutí videozáznamu hypnózy, i výpovědi hypnotizéra o jeho vlastní představě, jak bude hypnóza u konkrétního jedince vypadat. Shledali významný vliv obou faktorů na průběh hypnotického sezení. Ambrose (in Hájek 1974) vyslovuje názor, že hypnotické jevy jsou důsledkem očekávání pokusné osoby i hypnotizéra.

Vsugerované agresivní nebo antisociální chování pokusných osob v hypnóze bývalo v minulosti vysvětlováno magickou silou hypnózy. Nosnější je moti-

vační explikace, vycházející z toho, že se subjekt velmi rychle přizpůsobí hypnotizérovým požadavkům. Nebylo zjištěno, že by stejné chování neprodukovaly nezhypnotizované osoby. V obou případech subjekt nepředpokládá, že by seriózní experimentátor nechal dojít či dal příkaz k něčemu nebezpečnému či nezákonnému. Tedy místo neomezené moci a silné vůle hypnotizéra je působícím činitelem prekoncepce pokusné osoby o zodpovědnosti vedoucího pokusu (Orne, Evans 1965, Orne 1966).

V souvislosti s prekonceptí hypnózy je možno se zmínit i o *predikci vlastní hypnability*. Melei a Hilgard (1964) našli na souboru 340 osob pozitivní korelaci mezi subjektivním odhadem vlastní hypnability a její hodnotou, zjištěnou administrací Stanfordských hypnotických škál formy A a C. Shor (1971) vytvořil dva dotazníky, v nichž se ptal na výkon v jednotlivých položkách Harvardské škály hypnability. Jeden dotazník se ptal na vlastní výkon respondenta, druhý na průměrný výkon studentské populace. Korelace mezi oběma dotazníky byla 0,53, se skutečnou hypnabilitou korelovaly statisticky vysoce významně, a to 0,25 a 0,22. Nebyly zjištěny rozdíly mezi chlapci a dívkami, odhady byly o něco vyšší než později naměřené výkony.

4.2. PREKONCEPCE A CHARAKTER HYPNOTICKÉHO CHOVÁNÍ

Čím více se prekoncepce pokusné osoby přibližuje aktuální experimentální situaci, tím „úspěšnější“ jsou její reakce. To, zda vůbec, kdy a v jakém stupni referují osoby o tom, zda byly v hypnóze, závisí podle Barbera a De Moora (1972) hlavně na stupni shody mezi tím, co prožívaly, a tím, co podle nich hypnóza zahrnuje. Rovněž tak Brown a Krasner (1969) prokázali velký význam kongruence představ subjektu o hypnóze s navozovanou situací.

Autoři, kteří odvozují vznik hypnotického stavu od pouhého očekávání hypnózy, nepřikládají hypnotizační technice žádný nebo jen sekundární význam. Naproti tomu existuje velký počet specializovaných technik, vhodných pro různé osoby. Zastánci druhého názoru vycházejí z předpokladu, že použití vhodné techniky může hypnabilitu podstatně zvýšit. Špičkový představitel „techniků“ M. H. Erickson však akceptoval fakt, že subjekt si s sebou přináší nějaký vlastní pohled na hypnózu, vlastní potřeby či obavy a vlastní chování. Uvedené prvky často působí jako rušivá překážka při navozování hypnózy předem připravenou metodou. Proto se *hypnotizér má přizpůsobit prekoncepti pokusné osoby* a zvolit takovou indukční proceduru, která splňuje představy subjektu o hypnóze (Balcar 1973).

Problém nastane, pokud se *prekoncepce hypnózy dostane do rozporu s konkrétní hypnotickou situací*. Sheehan (1971) zkoumal povahu hypnotické reakce v této souvislosti. U 94 dobrovolníků vytvořil prekoncepti hypnózy tím, že je podrobil hypnotizaci. Při další hypnotické proceduře se pokyny hypnotizéra lišily od předchozí zkušenosti. Skutečně hypnotizované osoby odmítly tuto novou situaci, která byla v rozporu s jejich zkušeností, kdežto simulující subjekty se adaptovaly na novou situaci. Obsáhlá Sheehanova studie dokázala, že při konfliktu mezi prekonceptí a působením hypnotizéra je významnější vliv první jmenovaného faktoru. Ke shodnému závěru dochází Sheehan spolu s Perrym o několik roků později v knize věnované metodologickým problémům hypnózy (Sheehan, Perry 1967). Jsou-li pokusné osoby dostatečně „naivní“,

tzn. nebyly-li dosud hypnotizovány a jejich představy jsou téměř nulové či mlhavé, vytváří se prekoncepce až v průběhu prvního hypnotického sezení, zejména na základě tzv. požadavkových charakteristik.

V dalším výzkumu zjistil Sheehan (1980), že při překonávání navozené prekoncepce se objevuje tzv. *countering* — *jev odporu*. Pokusné osoby projevují *countering* tehdy, když se jejich prekoncepce hypnózy dostane do rozporu s instrukcemi experimentátora. Přitom není významný rozdíl v projevování odporu mezi více a méně hypnabilními subjekty. Podle autora může fenomén odporu sloužit jako objektivní index pohroužení do hypnózy, resp. spolupráce s hypnotizérem.

Z dosavadních zjištění vyplývá, že *při konfliktu prekoncepce a situace hraje při formování hypnotické odpovědi větší roli prekoncepce*. Zkoumali jsme (Svoboda 1967), jak prekoncepce a hypnotizační technika ovlivní chování v hypnóze. Experimentální projekt byl postaven formou dvoufaktoriálního pokusu, v němž jsme současně zjišťovali vliv obou nezávisle proměnných a vliv jejich interakce. Výsledky ukázaly, že působení prekoncepce bylo silnější než vliv techniky; i když výsledky nebyly statisticky významné, blížily se hranici signifikantnosti. Zezulka (1974) vliv prekoncepce prokázal i při kombinaci s jinými situačními proměnnými. Kratochvíl a Zezulka (1980) při ověřování působení dvou faktorů současně zjistili, že kombinace prekoncepce s kontrární hypnotizací byla pro některé subjekty tak kontroverzní, že narušila jejich schopnost být uveden do hypnózy. K průkaznému ověření vlivu prekoncepce na chování v hypnóze by bylo zapotřebí jednoduchého klasického experimentu, v němž by se manipulovalo pouze s jednou kontrolovanou proměnnou, která by neinterferovala s jinými faktory. Tento pokus jsme provedli a bude referován v další části práce.

Postojové a situační proměnné nestojí tedy v příkrém rozporu, nýbrž se vzájemně podmiňují a ovlivňují. Prostředí hypnotického experimentu, jeho průběh, použitá indukční procedura, druh sugescí a způsob jejich navozování mohou spoluvytvářet a ovlivňovat představu subjektu o tom, co je to hypnóza, na druhé straně zase prekoncepce ovlivňuje přijetí sugescí, způsob reagování pokusných osob a vůbec to, zda daná osoba bude do hypnotického stavu uvedena. Kongruence postojových a situačních proměnných znásobuje působení hypnózy, což je žádoucí zejména v terapeutickém kontextu. Při experimentálním zkoumání hypnotických fenoménů a samotné podstaty hypnotického stavu navozujeme záměrně nesoulad prekoncepce a situace. V takových případech se ukazují být vlivnější postojové proměnné.

Za pomoci systematického záměrného náviku lze vypracovat i dvě zcela protichůdné prekoncepce a dva typy hypnotického chování, jak to prokázal Kratochvíl (1972), který naučil své pokusné osoby upadat do „spánkového nbo bdělého transu“.

Orne (1959) říká, že „typické chování v hypnóze je to, co subjekt považuje za typické chování v hypnóze“, a zdůrazňuje význam subjektovy představy o hypnóze pro jeho hypnotické chování. Uzavírá, že hypnóza není spojena s určitým stálým vzorcem chování, tzn., že „jistý druh chování není charakteristikou hypnózy, která by s ní byla neproměnně spojena“. Vliv prekoncepce na chování v hypnóze zkoumali Sarbin a Andersen (1967), kteří požádali studenty, aby popsali dění v hypnóze ještě dříve, než k ní došlo. V hypnóze

se potom všichni chovali podle představ, které o ní měli. Například subjekt, který uvedl, že hypnotizovaný se musí opírat nebo sedět, nereagoval na výzvu ke vztyku. Jiná pokusná osoba, která uvedla jako nutnou podmínku hypnózy zavření očí, se po jejich otevření z hypnózy „probouzela“. Sarbin tyto nálezy interpretuje v termínech své teorie hraní role. Prekoncepce ovlivňuje např. i raport (Orne 1959), amnézii a posthypnotické chování (Gandolfo 1971).

Channonová (1984) v rámci *výzkumu prekoncepce hypnózy* vyšetřila 372 mediků v preklinické fázi studia, jejichž průměrný věk byl 19,4 let. Ve dvacetipoložkovém dotazníku nejprve explorovala osobní zážitky s hypnózou. Hypnotizaci udávají pouze čtyři procenta respondentů, 27 procent zná někoho, kdo byl hypnotizován. Osoby, které neměly dosud žádné hypnotické zážitky, byly dále požádány o odhad své hypnability. 56 % mužů a 19 % žen se domnívalo, že nejsou hypnabilní, 36 % mužů a 57 % žen odhadovalo svoji hypnabilitu jako mírnou, 31 % mužů a 48 % žen předpokládalo u sebe hlubokou hypnabilitu a konečně 5 % mužů a 8 % žen se považovalo za vysoce hypnabilní. Jako základ hypnotických reakcí jsou uváděny: síla vůle hypnotizéra, ochota a poddajnost sugerendů, schopnost koncentrace a schopnost relaxace. Při popisování osobnosti hypnotizovaného subjektu byla nejčastěji uváděna adjektiva: pasivní, ospalý. Pouze jediná osoba z celého souboru se zmínila o možnosti hraní role.

Mezi problémy, které jsou ovlivnitelné hypnoterapií, uváděli australští lékaři habituální poruchy, stressové a anxiózní stavy, deprese, ovlivňování bolesti a interpersonální problémy. Z hypnotických technik jmenovali nejčastěji přímé sugesce, relaxaci, věkovou regresi, desenzibilizaci. Poslední otázka směřovala k odhadu počtu australských praktických lékařů, kteří jsou organizováni v Australské společnosti pro klinickou a experimentální hypnózu. Udávané počty kolísaly mezi 0,05 % a 99 %. Pro zajímavost uvedme, že členy této společnosti je 60 % praktických lékařů.

Vcelku se tedy posluchači lékařské fakulty v Sydney domnívají, že hypnóza je pasivním stavem, podobným spánku, přičemž je hypnotizovaný ovládán jinou osobou.

Věnovali jsme více pozornosti tomuto výzkumu, neboť jeho zaměření i zjištění korespondují s výsledky našich šetření, která jsme prováděli v minulých letech v Československu a Řecku.

Klasickým příkladem vzájemné svázanosti prekoncepce a indukce je přítomnost či nepřítomnost sugescí zavírání očí během hypnotizační procedury. I když se nezmiňuje o spánku, přece vytváří útlumovou prekoncepti hypnózy, neboť zavření očí je s útlumem pravidelně asociováno. Protože aktivně, resp. pasivně chování v hypnóze bude věnována další kapitola, omezme se nyní na úlohu prekoncepce při vzniku chování podobného nebo nepodobného spánku.

Dittborn (in Hoskovec 1970) zjistil u skupiny vybraných pokusných osob, že „očekávání“ (v našem pojetí prekoncepce) je základním faktorem spánkové sugestibility. Kontrolní skupina byla instruována, aby jen asociovala slovo „spáti“ na světelný podnět, zatímco experimentální skupina byla instruována, aby byla při experimentu stále ospalejší. Pozitivní výsledky byly získány se skupinou experimentální.

Při používání tradiční terapeutické hypnózy bývá popisováno, že pokusné osoby upadají při indukci do „hypnotického spánku“. Z toho bývá vyvozováno,

že jedině hypnotický spánek je hypnóza. Avšak uvědomíme-li si, že všechny subjekty dostanou na začátku sezení výklad o hypnóze, z něhož vyplývá stejná prekoncepce, jsou tyto výsledky rázem snadno vysvětlitelné. Meares (1960) se domnívá, že při prověřování spánkové teorie hypnózy je nutno zvažovat prekoncepce pokusných osob o hypnóze. Domnívá-li se totiž subjekt, že hypnóza je spojena se spánkem, modifikuje to přirozeně její chování určitým směrem. Rovněž tak Moss (1965) při rozboru konvenčního obrazu hypnózy poukázal na to, že chování hypnotizované osoby je determinováno prekonceptí, kterou si subjekt do sezení přináší. Je-li toto očekávání posíleno použitím uspávací verbálně fixační techniky, je obraz „spícího“ subjektu hotov.

Gibbons (1975) zdůrazňuje, že „tradiční hypnotické nebo spánkové chování“ vzniká na základě imitace takového chování, které bylo pokusným osobám předem demonstrováno. Hypnotické chování je výslednicí kombinovaného působení explicitních sugescí hypnotizéra, implicitních vodítek během hypnózy a předběžných vědomostí o hypnóze.

Edmonston (1981) srovnával ve svých pokusech hypnotizované osoby s relaxovanými. Nenašel žádné rozdíly v motorických reakcích a ve fyziologických ukazatelích, z čehož vyvozuje, že oba stavy se od sebe neliší a jsou shodné. Autor však všechny své pokusné osoby instruoval v duchu spánkové koncepce, což spolu s použitou indukční procedurou vyvolalo inhibovaný relaxační stav. Tyto metodologické chyby mu vytýkají Crawford (1981) i Sanders (1981).

Prekoncepce figurovala často jako proměnná, která nebyla v řadě experimentů kontrolována, interferovala s jinými proměnnými, a tak ovlivnila výsledky výzkumu, které se daly obtížně interpretovat. Pokud jsou pokusné osoby vybírány pro vlastní experimenty a jejich hypnabilita je testována např. Stanfordskými škálami nebo Harvardskou skupinovou škálou, vytvoří se u naivních osob relaxační prekoncepce a osoby ve vlastním experimentu produkuje fenomény útlumu, zavření očí a svalové relaxace. S touto situací se setkali Salzberg a De Piano (1980) při zkoumání vztahu mezi hypnabilitou a úkolově motivovanými sugescemi. V jejich experimentu zmátla bdělá hypnotizační procedura i vysoce hypnabilní subjekty, kteří se předtím setkali s hypnózou při screeningu, prováděném pomocí SHSS:C, při němž vznikla relaxační prekoncepce hypnotického stavu. Později, když byla užitá Vingoeova bdělá procedura, byly instrukce opačné než předchozí zkušenosti.

S obdobným problémem se setkali Banyaiová, Meszáros a Gregussová (1980), kteří vybírali pokusné osoby pomocí SHSS:A, která rovněž vytvořila pasivní prekoncepti. Ve vlastním pokusu došli autoři k zjištění, že pokusné osoby byly úspěšnější v testových položkách po tradiční indukční proceduře než po bdělé indukci. Autoři nevzali v úvahu, že spolu interferovaly zkoumané indukční procedury se škálou užitou při výběru, která má výrazně relaxační charakter.

Význam prekoncepce hypnózy je odhalován a potvrzován tedy nejen experimenty konkrétně zaměřenými na tento jev, ale i řadou dalších pokusů, kde působí jako jedna z proměnných, ovlivňujících výsledky zkoumání naprosto odlišných faktorů, souvisejících s hypnózou.

Významné místo je nutno připsat prekoncepti při výzkumu hypnotické věkové regrese a věkové progresse. Jedná se však o hypnotický fenomén natolik svébytný, že jeho rozbor by překročil rámec této práce.

4.3. VÝZKUM PREKONCEPCE HYPNÓZY U STŘEDOŠKOLÁKŮ

Zkoumání vědomostí o hypnóze a názorů na ni nebylo v Československu věnováno dosud mnoho pozornosti. I když v odborné veřejnosti je patrna hlubší informovanost, o názorech laických kruhů se můžeme pouze dohadovat. Z toho důvodu jsme učinili sondu do názorů na danou tematiku.

Zajímalo nás:

- a) jaké jsou zdroje informací laiků o hypnóze,
- b) co si představují pod pojmem hypnóza,
- c) jaké vlastnosti hypnóze připisují,
- d) jaké vlastnosti by podle jejich mínění měl mít hypnotizér,
- e) jaké vlastnosti by podle nich měla mít hypnotizovaná osoba.

Materiál a metoda

Výzkum byl proveden na souboru 120 studentek středních zdravotních škol v Brně. Věk byl v rozmezí 14,3—18,3 roku, průměrný věk 16,2 roku.

Většina osob neměla s hypnózou dosud žádné zkušenosti, jedna skupina byla poněkud poučena z vyučování.

Celkový počet 120 pokusných osob byl vyšetřen ve 4 sezeních, přičemž průměrně se zúčastnilo 30 osob. Prekoncepce pokusných osob byla zjišťována dotazníkem vlastní konstrukce.

První část zjišťovala obecně zdroje informací o hypnóze, tzn. kde pokusné osoby o hypnóze četly, slyšely, něco viděly nebo zažily. Dále byla položena otázka, zda vědí, co je hypnóza a co si pod tím pojmem představují.

Druhá část obsahovala 33 posuzovacích šestibodových stupnic. Jejich prostřednictvím pokusné osoby vyjadřovaly svůj názor na nejrůznější vlastnosti a aspekty hypnózy, např. zda je hypnóza skutečný jev nebo podvod, zda je hypnóza užitečná, zda hypnotizovaná osoba může snít atd. Zaměřili jsme se i na takové položky, jako je škodlivost či užitečnost hypnózy, možnost autohypnózy, její využití v praxi, zajímaly nás názory pokusných osob na možnost zneužití hypnózy, na racionální či magickou podstatu hypnotického stavu. Několik položek se ptalo v různých formách na podobnou problematiku. Tímto zdvojením jsme si chtěli alespoň orientačně ověřit relevantnost odpovědí.

Třetí část metody obsahovala pouze dvě položky, v nichž byly subjekty dotazovány na to, jaké vlastnosti má podle nich mít hypnotizér a jaké vlastnosti hypnotizovaná osoba. I když pro samotný vznik a průběh hypnózy jsou tyto vlastnosti nepodstatné, zajímaly nás názory laické veřejnosti.

Výsledky

a) *Zdroje informací o hypnóze*

Ze 120 vyšetřovaných subjektů pouze 7 osob četlo o hypnóze v časopisech nebo novinách, informace z doslechu pocházejí od kamarádů (20 PO), ze školy (13 PO) a z rozhlasu (7 PO). 64 osob vidělo hypnózu v televizi, 21 v cirkuse a 6 osob ve filmu. Vlastní zážitek na sobě neudával nikdo.

Je patrné, že jsou značné mezery v popularizační činnosti. Vzhledem ke složení vyšetřovaného souboru je zarážející malá informovanost prostřednictvím školy, neboť budoucí zdravotní sestry by měly být poučeny o jedné z rozšíře-

ných psychoterapeutických technik. Nebude-li působit pozitivním směrem osvěta, budou nadále monopolním zdrojem vědomostí o hypnosuggestivních metodách pokleslé filmy a varietní produkce, které nepřispějí k posilování vědeckého názoru na nejrůznější jevy skutečnosti.

b) Co je to hypnóza, co si pod tím pojmem představují?

- 16 osob neví, co je to hypnóza, nic si pod tímto pojmem nepředstavuje;
- 4 osoby považují hypnózu za podvod, nevěří v její existenci;
- 79 osob má názor, zapadající do spánkové relaxační teorie hypnózy, což koresponduje s tradičně prezentovaným obrazem hypnózy v našich zemích;
- 6 osob má názor, odpovídající nejvíce skutečnosti, totiž že jde o stav lišící se jak od spánku, tak od bdění;
- 49 osob má spíše „varietní“ představu o tom, že hypnóza spočívá v bezpodmínečné podřízenosti jedné osoby vůči druhé, ve ztrátě vůle a naprostém vydání se napasas;
- 12 osob řadí hypnózu dokonce k magickým a nadpřirozeným praktikám.

Vidíme tedy různou úroveň pohledů na hypnózu; zářející jsou poslední dvě skupiny názorů, které bychom u středoškolských studentů neočekávali.

c) Vlastnosti, charakteristiky, aspekty hypnózy

(33 šestibodových posuzovacích stupnic)

U každé stupnice je uvedeno verbální zakotvení krajních poloh a průměrná hodnota odpovědí 120 zkoumaných osob je uvedena uprostřed.

1. Domníváte se, že hypnóza je skutečný jev (1)	2,95	podvod (6)
2. Existují nadpřirozené jevy, magické děje rozhodně ano (1)	4,10	rozhodně ne (6)
3. Při uvádění do hypnózy hypnotizovaná osoba se podrobuje vůli hypnotizéra (1)	3,77	aktivně s ním spolupracuje (6)
4. Každého člověka je možno uvést do hypnózy rozhodně ano (1)	4,09	rozhodně ne (6)
5. Při hypnóze hypnotizovaná osoba bdí rozhodně ano (1)	3,81	rozhodně ne (6)
6. Hypnóza se používala už ve starověku (1)	3,01	v moderní době (6)
7. Hypnóza je vědecky prokázána (1)	3,87	jev magický (6)
8. Po hypnóze se hypnotizovaná osoba cítí odpočatá (1)	4,20	unavená (6)
9. Hypnóza je zajímavá rozhodně ano (1)	1,88	rozhodně ne (6)
10. Při hypnóze udržuje hypnotizér s hypnotizovanou osobou neustálý slovní styk rozhodně ano (1)	3,02	rozhodně ne (6)
11. Na hypnózu má vliv vzájemný vztah hypnotizéra a hypnotizované osoby (např. sympatie, důvěra atd.) rozhodně ano (1)	3,56	rozhodně ne (6)

12. Hypnóza může trvat jen krátkou chvílí (1)	3,07	velmi dlouho (6)
13. Zhypnotizovaná osoba se může z hypnózy sama „probudit“ rozhodně ano (1)	4,10	rozhodně ne (6)
14. Hypnóza je užitečná (1)	3,82	škodlivá (6)
15. Uskutečnění hypnózy záleží na vůli hypnotizéra (1)	3,35	hypnotizované osoby (6)
16. Snadněji může hypnotizovat muž (1)	2,60	žena (6)
17. Hypnóza je reálný jev (skutečně existuje) rozhodně ano (1)	2,86	rozhodně ne (6)
18. Do hypnózy je možno uvést více lidí současně rozhodně ano (1)	3,67	rozhodně ne (6)
19. V hypnotickém stavu hypnotizovaná osoba sní rozhodně ano (1)	3,45	rozhodně ne (6)
20. Při hypnotizování má hypnotizovaná osoba pocit jistoty (1)	3,45	pocit nejistoty (6)
21. Hypnózu ovlivňuje, jsou-li hypnotizér a hypnotizovaná osoba stejného pohlaví rozhodně ano (1)	4,49	rozhodně ne (6)
22. Hypnóza má praktický (léčebný) význam rozhodně ano (1)	3,69	rozhodně ne (6)
23. Hypnotizér může přinutit hypnotizovanou osobu udělat cokoli, třeba i zločin rozhodně ano (1)	3,10	rozhodně ne (6)
24. Hypnóza je tajemný, nevysvětlitelný jev rozhodně ano (1)	3,34	rozhodně ne (6)
25. Hypnóza je příjemná (1)	3,30	nepříjemná (6)
26. Snadněji se dá uvést do hypnotického stavu žena (1)	2,44	muž (6)
27. Zvířata se zhypnotizovat dají (1)	4,21	nedají (6)
28. Při hypnóze hypnotizovaná osoba spí rozhodně ano (1)	3,42	rozhodně ne (6)
29. Hypnóza je šarlatánství rozhodně ano (1)	4,25	rozhodně ne (6)
30. Člověk může zhypnotizovat sám sebe rozhodně ano (1)	4,98	rozhodně ne (6)
31. Po hypnóze je zhypnotizovaná osoba plná energie rozhodně ano (1)	4,62	rozhodně ne (6)

32. Chtěl bych se nechat uvést do hypnotického stavu		
rozhodně ano (1)	2,44	rozhodně ne (6)
33. Vědecký výzkum hypnózy je		
potřebný, důležitý (1)	2,97	zbytečný (6)

Průměry všech 33 položek jsme vzájemně zkorelovali. Na pětiprocentní hladině je významných 144 a na jednoprocenční hladině 84 korelačních koeficientů. Významnost interpretujeme dvojím způsobem:

- položky zjišťují podobný názor, částečně se překrývají (tato korelace umožnila kontrolovat, zda pokusné osoby pracují s H — dotazníkem seriózně),
- korelující položky odrážejí vzájemnou souvislost jednotlivých názorů a představ.

Pro soubor 120 pokusných osob byla kritická hodnota korelačního koeficientu: 5 % 0,174
1 % 0,228

Uvedení všech významných vztahů by bylo nepřehledné, zvolili jsme proto dolní mez korelačního koeficientu $r = 0,350$ a tyto vztahy jsme znázornili metodou korelačních plejád (tzv. clique analýza) podle Těrentěva (graf č. 9).

Ze zajímavých výsledků uvádíme:

- Názor, že hypnóza je skutečný jev souvisí s názorem, že hypnóza je zajímavá.
- Hypnóza je zajímavá — chtěl bych se nechat uvést do hypnotického stavu.
- Hypnóza je užitečná — hypnóza je příjemná.
- Hypnóza je užitečná — výzkum hypnózy je potřebný a důležitý.
- Hypnóza je reálný jev — hypnóza má praktický léčebný význam.
- Vědecký výzkum hypnózy je důležitý — chtěl bych se nechat uvést do hypnotického stavu.
- Hypnóza je užitečná — při hypnóze udržuje hypnotizér s hypnotizovanou osobou neustálý slovní styk.
- Hypnóza je užitečná — na hypnózu má vliv vzájemný vztah hypnotizéra a hypnotizované osoby (sympatie, důvěra apod.).
- Hypnóza je příjemná — hypnóza má praktický léčebný význam.
- Hypnóza je příjemná — výzkum hypnózy je důležitý, potřebný.

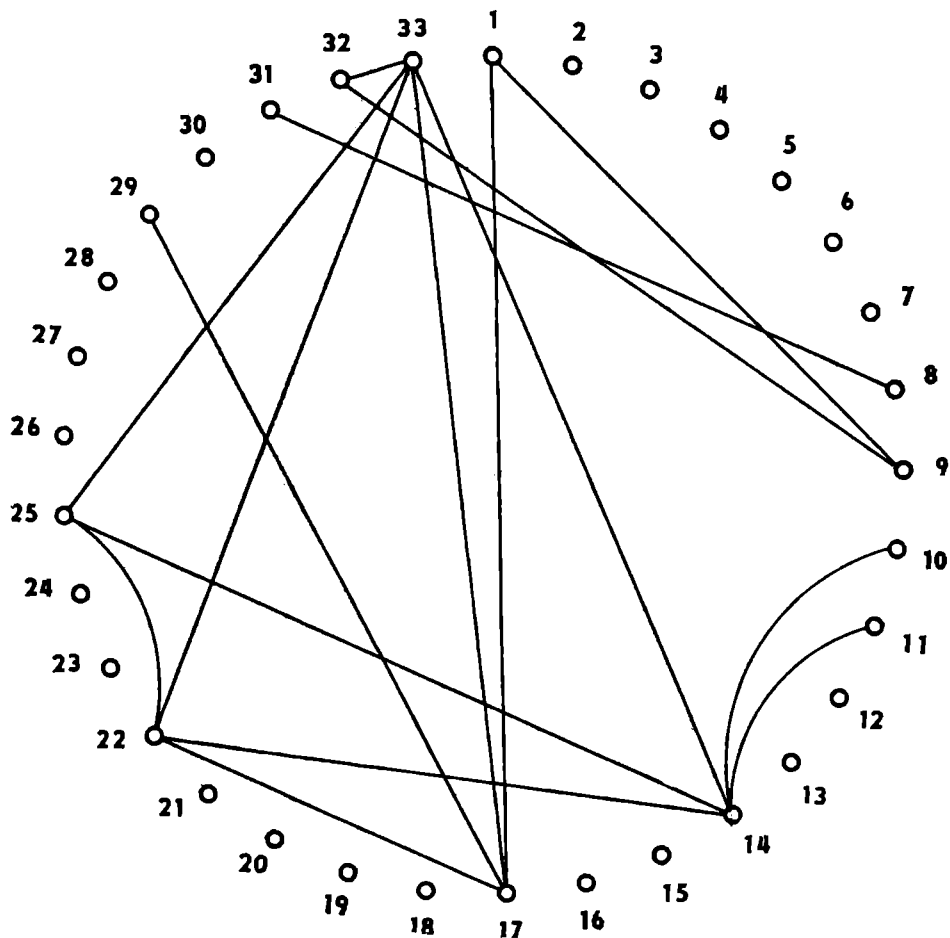
Je evidentní, že osoby s adekvátní prekonceptí hypnózy jsou pro ni více motivovány, akceptují její léčebný i vědecký význam. Nesprávné nebo zkreslené představy vedou k odmítání a podezřívavému postoji. V tomto aspektu ještě více vystupuje nutnost odpovídajících informací pro nejširší veřejnost.

d) *Které vlastnosti by měl mít hypnotizér*

22 osoby odpověděly „nevím“ nebo neodpověděly vůbec. 134 osoby akcentují osobnostní, „psychické“ vlastnosti hypnotizéra, jako je např. pevná vůle, schopnost soustředění, klid, rozvaha, vyrovnanost, sebejistota, důvěryhodnost, trpělivost, zdůrazňují.

50 osob zdůrazňuje vnější vlastnosti a charakteristiky, např. mohutný, silný, hezký, s pronikavým pohledem, s příjemným hlasem, sympatický. A konečně 8 subjektů uvádí vlastnosti příslušné spíše pohádkovým čarodějům (tajemný, zlý).

e) Které vlastnosti by měla mít hypnotizovaná osoba

Graf 9. Nejvýznamnější vzájemné vztahy mezi položkami dotazníku prekoncepce hypnózy

24 osoby nevědí nebo nedávají odpověď. 53 probandů uvádí klid, schopnost soustředění, trpělivost, citlivost.

17 subjektů zdůrazňuje kooperativnost hypnotizované osoby (ochota ke spolupráci, důvěra v hypnotizéra), 34 osoby akcentují stenické vlastnosti (nebojácnost, vytrvalost) a 44 zkoumaných jedinců zdůrazňuje astenické vlastnosti (podrobnost, slabá povaha, důvěřivost až naivita).

Diskuse

Získané výsledky potvrdily očekávání, že laická veřejnost, reprezentovaná v našem šetření středoškolačkami — žákyněmi zdravotních škol, je nedostatečně informována o tom, co je to hypnóza, k čemu slouží, jaké jsou možnosti

jejího použití. Dotazníková metoda spojená s posuzovacími škálami se pro získávání dat osvědčila.

Na základě analýzy korelačních plejád v dotazníku prekoncepce a na základě srovnání výsledků dotazníku s celkovým skórem hypnability v Harvardské skupinové škále hypnability, formy A (kterou jsme zkoumaný soubor otestovali) lze konstatovat, že odpovědi na otázky, týkající se užitečnosti hypnózy, potřeby jejího vědeckého výzkumu, jejího léčebného užití, ochoty nechat se uvést do hypnotického stavu a některých dalších podobných, jsou ve významném vztahu k hypnabilitě pokusných osob.

Tento výsledek podporuje hypotézu o *významu motivačních faktorů pro vznik a průběh hypnózy*. Z kvalitativní analýzy dotazníku vyplynulo, že pozitivnější vztah k hypnóze a vstřícnější postoje mají osoby, které mají reálný a poučený názor, kdežto subjekty s bizarními představami jsou buď vůči hypnóze rezervované nebo negativně naladěné. Rovněž tak jejich reakce na testovací sugesce jsou slabší.

Nabízí se úvaha, zda by se hypnabilita změnila, pokud by se změnily názory a vědomosti o hypnóze. To by mělo význam nejenom teoretický, nýbrž i praktický, neboť by pak bylo možno indikovat hypnóterapii u většího počtu jedinců. Vzhledem k tomu, že v posledních letech jsme svědky toho, že roste počet nejrůznějších organických kontraindikací farmakoterapie, bylo by možno některé zdravotní problémy zvládat hypnosugestivními technikami.